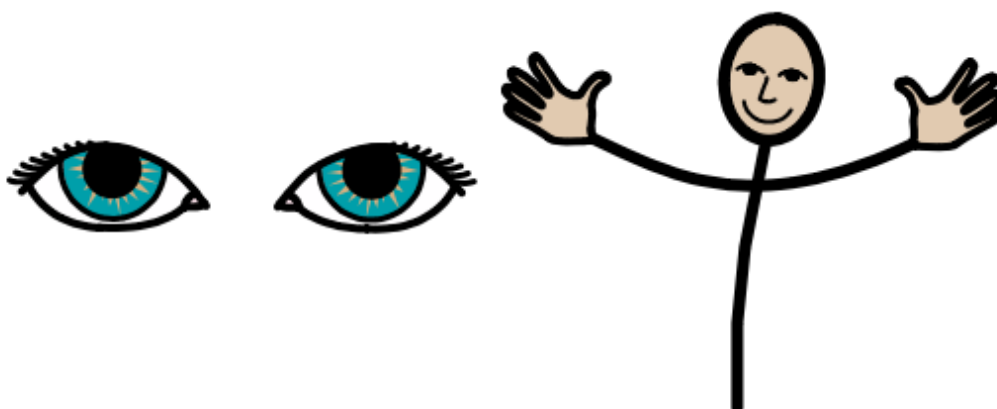

Visualisera mera

Målgrupp för projektet: Elever i grundskolan med språkstörning och/eller NPF

Innehållsförteckning

Sammanfattning	2
Bakgrund	3
Behov	3
Målgrupp	3
KC:s reguljära verksamhet, projektiden 2017–2018	4
Forskning och beprövade erfarenheter	4
Projektets syfte och mål	5
Syfte	5
Mål 5	
Genomförande och delaktighet	6
Genomförande	6
Aktiviteter 2017 och 2018	6
När stöttning är en självklar del av verksamheten	8
Delaktighet	8
Uppföljning av projektets mål	9
Analys och resultat	12
Rekommendationer	13
Referenser	14

Sammanfattning

Under kalenderåren 2017 och 2018 genomfördes utvecklingsprojektet *Visualisera mera* i Umeå kommun.

Målgrupp för projektet var elever med språkliga- och kommunikativa funktionsnedsättningar såsom språkstörning och elever vars förutsättningar att förstå, uttrycka sig och kommunicera påverkas av annan neuropsykiatrisk funktionsnedsättning.

Projektets mål var att skapa en modell för hur grundskolor kan implementera bild- och symbolstöd som ett komplement till språket i skolans undervisning och som en del i ett språkligt tillgängligt arbetssätt.

Projektet har genomförts i två etapper och i samarbete med tre skolor som tillsammans omfattar årskurs F-9. Aktiviteter har genomförts på organisation-, grupp- och individnivå.

Under projektåret 2017 genomfördes arbete på organisationsnivå på två skolor. Under projektåret 2018 genomfördes klassrumsnära arbete i fyra grupper samt aktiviteter i olika omfattning på de olika skolorna.

Hela projektperioden har dokumenterats med video och foto. Filmat material från undervisningen har använts för kollegialt lärande vid lärarträffar. Då har lärarna fått "titta in" i varandras klassrum och betrakta språkdidaktiska perspektiv på arbetet med bild- och symbolstöd.

Projektet har utvärderats genom samtal med elever, pedagoger och rektorer. Sammanfattningsvis, att stötta elevers lärande med bild- och symbolstöd kräver aktiva, medvetna och långsiktiga aktiviteter på alla verksamhetsnivåer. Lärare, specialpedagogisk personal och rektorer spelar en central roll vad det gäller att undanröja hinder och utveckla den språkliga tillgängligheten i skolan.

Bakgrund

Kompetenscentrum språk och kommunikation, fortsättningsvis kallat KC, är en verksamhet som ingår i den centrala elevhälsan i Umeå kommun.

Verksamhetens personalgrupp består av tre logopedier, en speciallärare

och en specialpedagog. KC:s uppdrag handlar om att stödja skolor och förskolor att förbättra den språkliga tillgängligheten i undervisning och lärandesituationer.

Behov

Vid en utvärdering av stödinsatser på ca 50 individärenden läsåret 15/16, uppmärksammades gemensamma utvecklingsbehov på många skolor. Tillgången till verktyg för alternativa och kompletterande kommunikationssätt var låg. Användandet av bilder handlade ofta om scheman för dagen. Mer ovanligt var bilder för att stödja instruktioner och hur eleven kan gå tillväga i arbetet. Bilder för språkligt innehåll, t.ex. bildkartor och förklaringar med ämnesord, var också ovanligt. KC påbörjade därför arbetet med att skapa förutsättningar för lärare att på ett mer likvärdigt sätt kunna komplettera språket i undervisningen med bilder och symboler. KC utövade påverkansarbete på övergripande nivå inom skolan i Umeå kommun som resulterade i en kommunlicens för bildbasprogram som alla personalgrupper inom för-, grund-, sär- och gymnasieskolan har tillgång till. I samband med detta togs även initiativet till detta projekt.

Målgrupp

Målgruppen för projektet är elever med språkliga och kommunikativa funktionsnedsättningar såsom diagnosen språkstörning. Det omfattar också elever där svårigheter med språk och kommunikation är en del av en annan funktionsnedsättning. Det kan handla om funktionsnedsättningar som autismspektrumtillstånd och ADHD.

Projektet handlar om en design för lärande där bild- och symbolstöd är en del i arbetet med undervisning och lärmiljö. Det pedagogiska erbjudandet var därför lika intressant för oss som vilka elever som tillhör målgruppen.

KC:s reguljära verksamhet, projektiden 2017–2018

Under projektiden har ett utvecklingsarbete kring bild- och symbolstöd också genomförts i KC:s ordinarie verksamhet i Umeå Kommun och bekostats av egna medel.

KC har informerat kommunens rektorer om bild- och symbolstöd. I Umeå kommun finns omkring 50 grundskolor. Vi genomförde workshops om bild- och symbolstöd med flera hundra pedagoger samt arbetade med

handledning i relation till enskilda elevers behov. KC har tillsammans med KDL (Kompetenscentrum för digitalt lärande) genomfört kurstillfällen för att utbilda *nyckelpersoner* från förskolan, grundskolan, särskolan och gymnasiet. Nyckelpersoner är representanter från den egna verksamheten och de har i uppdrag att ge en introduktionskurs till sina kollegor på den egna skolan. Workshops riktade till pedagoger med elevstödjande funktion, fritidshem och specialpedagogiska uppdrag genomfördes med fokus på de olika uppdragens utformning.

Forskning och beprövade erfarenheter

I Skollagen (SFS 2010:800) fastslås att elever som till följd av funktionsnedsättning har svårt att uppfylla skolans kunskapskrav ska ges stöd som syftar till att så långt som möjligt motverka funktionsnedsättningens konsekvenser.

Att bildstöd innebär ett stöd för lärandet är ett outforskat område. Det finns mycket få exempel på forskning där man tittat på vare sig bilder som stöd i undervisning, för elever med typisk språkutveckling eller för elever i språkliga utmaningar. I vårt arbete har vi valt att utgå från skolans likvärdiga uppdrag, arbeta med inkluderande arbetssätt och stöttning som en självklar del i ett språkligt lärande. Vi utgår från teorier om språk där vi ser att bilder och symboler kan vara en varaktig och visuell representation av begrepp som avlastar krav på fonologiskt och grammatiskt processande och språkligt arbetsminne. Detta menar vi kan bidra till ökad tillgänglighet i lärandet och till att motverka funktionsnedsättningens konsekvenser.

Vi har även valt att betrakta olika aspekter av delaktighet och den språkliga sårbarhet som kan uppstå när tillgängligheten brister. Pedagogikprofessor Ulf Janson (2005) utvecklade tillsammans med sin forskargrupp en tankemodell för olika aspekter av delaktighet som utmynnat i en modell. Modellen har Kristina Szönyi och Tove Söderqvist Dunkers (2015) beskrivit och visualiserat i sitt arbete inom SPSM. Vi har använt modellen i arbetet med projektet för att förstå och tolka olika processer gällande förhållningssätt och tillgänglighet som en del i ett sammanhang. Vad det gäller att utforma språklig stöttning så har vi hämtat inspiration från språkforskare som Julia Starling med kollegor (2012), Pauline Gibbons (2016) och Jim Cummins (2017). Dessa forskare

beskriver språkinriktad undervisning där stöttning (scaffolding) är en central del i lärandet. Det är därför en del av den teoretiska grund som projektet vilar på. Stöttingen planeras i relation till att språket i undervisningen är explicit både vad det gäller mål och innehåll och att det erbjuds rika tillfällen till interaktion mellan eleverna. Bruce, Ivarsson, Svensson, Sventelius (2016) använder begreppet *språklig sårbarhet* för att sätta fokus på de sårbara situationer som kan uppstå när språkliga krav överstiger elevernas språkliga förmågor. En kontextuell förståelse är viktig för att kunna fokusera på elevernas möjligheter och förebygga språkligt sårbara situationer (Bruce et.al 2016). Detta har varit en utgångspunkt för projektet.

Projektets syfte och mål

Syfte

Projektets syfte var att genomföra en aktiv handling för att utveckla tillgängligheten i undervisning och lärmiljö. Vår tanke var att användandet av bild- och symbolstöd i grundskolan skulle öka den språkliga och kommunikativa tillgängligheten med fokus på olika aspekter av delaktighet.

Mål

Genom arbetet med projektet ville vi utveckla en modell, rutiner och arbetsformer för hur skolor kan arbeta med bild- och symbolstöd på organisations-, grupp- och individnivå.

Genomförande och delaktighet

Genomförande

Projektet genomfördes i samarbete med tre skolor och lärare och pedagoger i skolår F-9. **Skola A**, F-9-skola med ca 400 elever. Skolans elever är organisationsmässigt uppdelade i två delar med två rektorer, tidigare och senare år. **Skola B**, F-6 skola med ca 400 elever. Skolan leds av två rektorer som ansvarar för olika delar av verksamheten. **Skola C**, F-3 skola med ca 250 elever i åldrarna F-3. Skolan leds av en rektor. Skola A var en del av projektet under det första året. Skola B har varit med under hela projektperioden och skola C påbörjade sin medverkan under projektets sista år. Gemensamt för skolorna är att de har likvärdig teknisk utrustning och att de tidigare genomfört olika insatser som handlat om förhållningsätt, tillgänglighet och funktionsnedsättning. I alla klassrum

finns en tavla (smartboard eller aktivboard) för att visa digitala presentationer.

I projektgruppen har två speciallärare med inriktning grav språkstörning och en skollogoped från KC genomfört träffar på skolorna, arbetat handledande, besökt klasser, samtalat med lärare och elever, filmat, fotograferat och dokumenterat.

Aktiviteter 2017 och 2018

Under den här rubriken presenteras de kollegiala träffarna kortfattat. Varje moment har varit ungefär 1–1,5 timmar.

Inledande tillfälle - handlade om *barnet, språket och pedagogiken* i relation till utbildningens likvärdiga uppdrag. Speciallärare och logoped hade en genomgång om språkliga behov vid språkliga funktionsnedsättningar, språklig tillgänglighet och språklig sårbarhet som ett kontextuellt begrepp.

Komma igång med bilder och symboler – En workshop i användandet av layoutprogrammet InPrint. Exempel på hur bild- och symbolstöd kan användas för språklig stöttning. En checklista kring vilka funktioner som behövdes i det fortsatta arbetet presenterades. På projektets webbsida (se länk i litteraturlistan) motsvarar film 1–4 stora delar av detta tillfälle.

Under projektåret 2017 genomfördes totalt 6–8 tillfällen med varje pedagoggrupp på de olika skolorna. Vi hade workshops kring att planera för stöttning och att erbjuda stöttning med bilder- och symboler digitalt och interaktion med eleverna. Andra workshops handlade om ordförråd, delaktighet, sociala berättelser, seriesamtal och värderingsövningar. En del aktiviteter var riktade till lärare, andra till förskoleklass och fritidshem.

Under projektets andra fas genomfördes klassrumnära arbete i åk 2, 3, 4 och 6. Under projektet fanns någon från projektgruppen på plats i respektive skola i en omfattning av ca 10 timmar per vecka. Insatserna har sett olika ut och varit en blandning av klassrumsnära arbete samt planeringar, möten och handledningstillfällen.

Det klassrumsnära arbetet började med kartläggningar av den språkliga miljön. Därefter genomfördes planeringsmöten som handlade om uppstart av nya områden samt språkstödande undervisning. I klassrumssituationer stöttade projektgruppen lärare att komma igång med

språkligt stöd i relation till undervisningen. Utgångspunkten var att arbeta med strukturstöd för att besvara frågan "vad ska vi göra", strategistöd för att besvara frågan "hur ska vi göra" och kommunikationsstöd för att visa ord och begrepp som behövs för förståelse och uttrycksförmåga i olika situationer. I en översiktlig beskrivning innebar projektgruppens insatser i klasserna bl.a. följande:

- Observationer av framgångsfaktorer i lärarnas användning av bild och symbolstöd.
- Modellektioner för språkligt didaktisk undervisning i relation till stöttning med bild- och symbolstöd.
- Utformande, och i enskilt fall genomförande, av särskilt stöd tillsammans med skolans specialpedagogiska personal.
- Samtal med elever i målgruppen om deras erfarenheter och upplevelser under olika undervisningsmoment.
- Kartläggande och utredande insatser kring enskilda elever som underlag för planering av stödinsatser.

Under det andra projektåret genomfördes också insatser som riktas till all personal på skolorna. Det var en gemensam introduktion till projektåret och ett pedagogiskt café där personalen arbetade i grupper med att analysera och utforma stödstrukturer med kompletterande bild- och symbolstöd. Vid träffarna har skolornas lärargrupper fått ta del av video där de fått se kollegor undervisa och deras didaktiska användning av språklig stöttning med bild- och symbolstöd.

När stöttning är en självklar del av verksamheten

I en av klasserna arbetar lärarna medvetet för att skapa en språklig tillgänglighet och har gjort det under flera års tid. Det har varit värdefullt för projektgruppen att följa lärarnas arbete för att ta del av processer som pågått under längre tid än projektperioden. Utmärkande för undervisningen i den klassen är att mål och sammanhang alltid är tydliggjorda, språket i undervisningen uttalas explicit och stöttningsen med bild- och symbolstöd för struktur, strategi och kommunikation är en central del av undervisningen. Differentiering av uppgifter finns som en naturlig del, men det gemensamma målet gör uppgifterna relevanta och begripliga för eleverna. Interaktion och gemensamt lärande ingår i många moment under skoldagen vilket gör att eleverna tillsammans presterar på

en högre nivå än vad de klarar på egen hand. Olikheter ses som en tillgång.

För projektet har det varit viktigt att ta del av hur ett arbete som genomsyras av strävan efter delaktighet för alla kan se ut i praktiken. Det har varit viktigt att ha autentiska exempel att dela med andra verksamheter och kunna försäkra att det går, att det verkligen är möjligt att åstadkomma hög nivå av språklig tillgänglighet trots de utmaningar som finns på olika sätt inom alla klasser och verksamheter.

Delaktighet

Vi har samtalat med elever för att göra deras röster hörda och för att lära oss av deras erfarenheter och upplevelser.

Elevernas berättelser, synpunkter och erfarenheter har ökat vår kunskap och gett konkreta förslag på hur användandet av bild- och symbolstöd kan utvecklas. Deras synpunkter har handlat om hur bildstödet kan göras begripligt utifrån utformning och bildval. Elevernas åsikter och önskemål lyftes till deras lärare.

I projektet hade vi löpande samtalat med elever i olika undervisningssituationer. Då fick vi ta del av deras spontana upplevelser och tankar i direkt anslutning till aktiviteten. Vi samtalade också mer strukturerat med elever utifrån dokumentation från lektionerna. Då tittade vi på video från undervisning, tittade på olika typer av bild- och symbolstöd och fotografier från undervisningen och samtalade om värdet och kvaliteten på dem. Elevernas synpunkter har återkopplats för framåtsyftande planering på skolorna.

Uppföljning av projektets mål

Erfarenheterna från projektet har utmynnat i en modell, ett förslag på rutiner och arbetsformer för hur skolor kan utveckla sitt arbete med bild- och symbolstöd på organisations-, grupp- och individnivå. Arbetssättet bygger på de erfarenheter som vi funnit särskilt betydelsefulla gällande språklig tillgänglighet och elevers delaktighet. Modellen utgår från att olika insatser behövs på olika skolor eftersom förförståelse, behov och skolkultur skiftar.

Det klassrumsnära arbetet har dokumenterats med bild och video. I det filmade materialet blir språkdidaktiska och kommunikativa delar av lärarens arbete med bild- och symbolstöd synligt. Det filmade materialet kommer vi att kunna använda i insatser på andra skolor i kommunen när vi vill synliggöra hur ett språkstödande arbete kan utformas.

En viktig lärdom för oss i projektgruppen har varit att alltid poängtera, att det är språket och kommunikationen som är grunden och att bilderna kompletterar. Vi ser dock att den språkliga medvetenheten ökar hos pedagoger då de strävar efter att visualisera språket. En annan lärdom är att den språkliga användningen och de kompletterande uttryckssätten i senare skolor är ett hantverk där tal och skrift tillsammans med kompletterande bilder behövs som språkligt stöd.

Modellen på olika verksamhetsnivåer

Organisationsnivå: Först genomförs en kartläggning på organisationsnivå för att belysa vilka utvecklingsområden skolan har gällande den språkliga tillgängligheten. En analys gällande hur skolan bygger upp gemensamt språk för tillgänglighet och delaktighet görs också. Skolan kan utse en basgrupp med nyckelpersoner som leder skolornas kollegiala process med insatser gällande språk, kommunikation och bildstöd. Basgruppen ansvarar för att planera och genomföra utvecklingsarbetet och att genomföra det jobb som projektledare ansvarade för under projektperioden. Aktiviteter för basgruppen att genomföra:

- Besluta om en målsättning för skolans arbete, t.ex. vilka gemensamma strukturer som ska finnas och på vilket sätt kompletterande uttryckssätt ska ingå i alla lärmiljöer.
- Bestämma hur mycket tid som ska avsättas för att skolan ska uppnå målsättningen för språklig tillgänglighet på skolan.
- Planera långsiktigt. Förändringsarbete kräver mycket tid för att ge resultat.
- Utarbeta innehåll för de kollegiala träffarna, och uttala förväntningar på kollegornas egna arbete mellan träffarna. Dela t.ex. ut uppgifter som ska genomföras inför kommande träff.
- Fotografera och filma gärna det pågående arbetet och ta med exempel till gemensamma träffar. Lärare kan lära mycket av att studera varandra.

- Planera och genomför uppföljning av arbetet, tillika introduktion för nya medarbetare.
- Fundera hur den externa stödfunktioner kan bidra i arbetet på olika verksamhetsnivåer.

Grupp nivå: Därefter gör alla pedagoger en kartläggning i den egna lärmiljön. Med stöd av varandra i kollegialt lärande utvecklas den språkliga tillgängligheten genom att:

- Lärare medvetet arbetar för att göra språket tillgängligt, genom att
 - analysera den egna språkanvändningen.
 - arbeta strukturerat med text och tal
 - lyfta fram ord och begrepp på ett tydliggjort sätt.
- Erbjuder bilder och symboler för att ge stöd för struktur, strategi och kommunikation.
- Tydliggör språket även med flera uttrycksätt såsom drama, upplevelser och lek, utöver arbetet med bild- och symbolstöd.
- Uppmärksammar tillgängligheten även i digitala rum i de klasser som använder lärportaler (ofta i senare skolor). Här med fokus på struktur och skriftspråklig utformning.

Individ nivå: Kartlägg individuella behov i relation till lärmiljön och planera undervisning och stödinsatser:

- Inled med elevsamtal för att få elevens bild av skolsituationen.
- Använd erfarenheter av de språkliga sammanhang som fungerar bra under skoldagen.
- Kompensera för funktionsnedsättningens konsekvenser i de situationer som blir sårbara för kommunikation och lärande, bland annat med bild- och symbolstöd.
 - Visa tydlig koppling mellan det individuella stödet och det som erbjuds till alla.
 - Skapa kontinuitet i stödinsatserna och ge förutsättning för eleven att använda stödstrukturen effektivt och inte ständigt möta och träna nya strategier.
- Erbjud undervisning och stödinsatser för att utveckla förmågor.
- Skapa och upprätthåll en god relation till eleven
- Utvärdera regelbundet anpassningarna tillsammans med eleven. Utgå från fotograferad och filmad dokumentation och konkreta exempel från undervisningen.

Kompetenscentrum språk och kommunikation: I Umeå kommun kan skolor söka stöd av KC men i andra kommuner kan det handla om ett samarbete med t.ex. central elevhälsa eller skoldatateket. De kan stödja skolan i kartläggningar på olika verksamhetsnivåer och uppföljande träffar och handledning.

Analys och resultat

Projektet har gett oss möjlighet att följa tre skolors arbete med bild- och symbolstöd. Det har gett oss en fördjupad förståelse för hur pedagoger kan komma igång med ett språkstödande arbetssätt, tekniskt såväl som didaktiskt. På organisationsnivå är ett gemensamt förhållningssätt kring användandet samt förståelsen för att tillgängligheten kan utvecklas i lärmiljön viktigt.

Några av lärarnas reflektioner efter projektets slut var att de hade kommit igång med bild- och symbolstöd tack vare projektgruppens handledning och att de nu hade fått nya rutiner som de kommer att fortsätta att utveckla. Vi drar slutsatsen att det är betydelsefullt att få intensivt stöd och extra hjälp för att utveckla den språkliga medvetenheten och att skapa och förändra rutiner kring användandet av bild- och symbolstöd.

Arbetet med projektet har utvecklat vår förståelse för den långsiktiga planering som krävs för att en organisation ska komma igång och upprätthålla ett arbete med bild- och symbolstöd. Erfarenheter från projektet kommer att påverka hur vi samarbetar med rektorer och skolor som söker stöd för att utveckla arbetssätt. Vi ser t.ex. långsiktighet, uppföljning och kollegiala samtal som viktiga för att lyckas förändra och utveckla arbetssätt. Tidigare var vi mindre noga med att diskutera dessa delar i implementeringen av bild- och symbolstöd. Innan projektet fanns det i vår reguljära verksamhet ett förgivettagande om att pedagoger självständigt skulle kunna omsätta bilder i språkstödande pedagogik och didaktik bara de fick ett program med en bilddatabas. Numera ser vi behovet av att fokusera våra utbildningsinsatser på lärares medvetenhet om sitt språk och på språkligt didaktiska delar snarare än den tekniska användningen av programmet. Som en fortsättning på projektet utformar vi en webbsida för att sprida erfarenheter från projektet. Vi kommer att använda material från sidan i arbetet med skolorna i kommunen.

Rekommendationer

Grunden för att göra ett liknande arbete som vi gjorde är att kommunen har en licens på bild- och symbolstödprogram som skolpersonal har tillgång till. Det behövs stödfunktioner kring användandet t.ex. teknisk support. Vi hade stöd av kommunens egen it-avdelning med programinstallationer och uppdateringar.

För att programmet ska bli ett stöd i arbetet med språklig tillgänglighet vill vi framhålla vikten av att arbetet leds av personer med kompetens om språk och kommunikation samt undervisning och olika aspekter av delaktighet, även för personer med funktionsnedsättningar. För att utveckla skolans språkliga tillgänglighet rekommenderar vi att skolan planerar för ett långsiktigt arbete eftersom det är flera olika aspekter som ska samverka för att tillgängligheten ska öka. Den didaktiska användningen av bild- och symbolstöd handlar om att utveckla den egna språkliga användningen i klassrummet och att komplettera språket med bilder genom tydlig struktur och en tydliggjord språkanvändning där det finns ett fokus på de ord och begrepp som är betydelsebärande för sammanhanget eller lärandesituationen. Vi vill framhålla följande punkter som särskilt viktiga:

- Insatserna i projektet har omfattat organisations-, grupp- och individnivå.
- Stöttningen har främst skett inom ramen av ordinarie undervisning med fokus på språkligt stöd som ökar tillgängligheten för alla.
- Rektor och specialpedagogisk personal på skolorna har haft en aktiv roll i arbetet.
- Projektgruppen har jobbat på skolorna tillsammans med lärarna.
- Videodokumentationen har varit viktig för att få syn på olika faktorer som tillsammans blir språkstödande, t.ex. lärarnas egen språkanvändning, kroppsspråk, val av bilder och på vilket sätt de används, samt interaktionen med eleverna.

Projektets webbsida

<https://sites.google.com/edu.umea.se/projektet-visualisera-mera/startside>

Referenser

Bruce, B., Ivarsson, U., Svensson, A. & Sventelius, E. (2016). *Språklig sårbarhet i förskola och skola: barnet, språket och pedagogiken*. (Upplaga 1). Lund: Studentlitteratur.

Cummins, J. (2017). *Flerspråkiga elever: effektiv undervisning i en utmanande tid*. (Första utgåvan). Stockholm: Natur & Kultur.

Gibbons, P. (2016). *Stärk språket, stärk lärandet: språk- och kunskapsutvecklande arbetssätt för och med andraspråkselever i klassrummet*. (4., uppdaterade uppl.) Stockholm: Hallgren & Fallgren.

Janson, U. (2004). Delaktighet som social process – om lekande och kamratkultur i förskola. Gustavsson, A. (red.) *Delaktighetens språk*, s. 173–199. Lund: Studentlitteratur.

Starling, J., Munro, N., Togher, L., & Arciuli, J. (2012). Training secondary school teachers in instructional language modification techniques to support adolescents with language impairment: A randomized controlled trial. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 43(4), 474-495.

Szönyi, K. & Söderqvist Dunkers, T. (2015). *Delaktighet: ett arbetssätt i skolan*. Härnösand: Specialpedagogiska skolmyndigheten.